

krajišnika protiv njihovih oficira zbog ugnjetavanja, te na regulaciju Krajinu 1749—1751.

Najviše dokumenata govori o buni Teodora Kijuga i njegovoj sudbini — doživotnoj robiji u tvrđavi Kufstein, u Tirolu (dokumenti od broja 206 do 282, 313—314, te 317). Iz spisa ovdije objavljenih može se sagledati tok bune od skupština kod Komogovine do smirivanja bune, hvatanja i kažnjavanja njenih vođa (prema mišljenju krajiškog pukovnika Venzela Kleefeldla glavni potstrekači bune bili su vikar kostajničke eparhije, Jevrem Marković i kaluđer Mojo). Među aktima nalaze se i izvještaji o misiji majora u Varaždinskom generalatu, Mihajla Mikašinovića među pobunjenicima (219, 222, 234, 239 i 282), o ulozi Plaščanskog episkopa Danila Jakšića u smirivanju bune (269, 276 i 279), te arhimandrita koje među pobunjenike šalje Karlovački mitropolit, Pavle Nenadović: arhimandrita manastira Šišatovac, Vikentija (230 i 262), te lepavinskog, Nikifora Popovića (244 i 302).

Dio spisa odnosi se na kaluđere manastira Komogovina u vezi sa njegovim ukidanjem (349, 359, 360, 363, 368), zatim na zahtjeve sve brojnijeg i utjecajnijeg građanskog sloja u Krajini, naročito među Srbima u Kostajnici i Petrinji za uvrštavanjem tih varoši među krajiške komunitete (322, 325, 352—356, 358 i 362).

O krajiškom školstvu ima također nekoliko zanimljivih izvještaja Banske školske komisije (350, 369—372), kao i statističkih podatak o Krajini.

Građa je objavljena uglavnom u originalu, ali ima i nešto prijepisa i transkripcija.

Ova knjiga građe pridonijeti će svakako dubljem i temeljitijem proučavanju povijesti Banske krajine kao i njenog stanovništva, posebno Srba, koji su činili većinu tog stanovništva.

Ivan Jurišić

ANDRIJA B. K. STOJKOVIĆ: ŽIVOTNI PUT DOSITEJA OBRADOVIĆA Beograd 1989, 166.

Beogradski profesor filozofije dr. Andrija Stojković započeo je još u šezdesetim godinama istraživati temu »Filozofski pogledi Dositeja Obradovića«. Rukopis je dovršio 1964, ali knjiga nije odmah tiskana. Stojković je nastavio raditi na toj temi i proširivati svoj rad. Njegov rukopis recenzenti (prof. dr. Dušan Nedeljković, prof. dr. Jovan Đorđević i prof. dr. Radomir Lukić) su pozitivno ocijenili i predložili za tisak još 1970. godine. Međutim, rukopis je čekao deset godina, kada je objavljen drugi dio teksta pod naslovom »Filozofski pogledi Dositeja Obradovića« (Beograd 1980). Prvi dio Stojkovićeve rukopisa čekao je na objavljivanje sve do prošle godine, kada je izdan u povodu proslave 250-godišnjice Dositejeva rođenja.

Dositejevu biografiju Stojković je podijelio na četiri osnovna razdoblja: kršćanska skolastika, bizantska prosvijećenost, evropska prosvijećenost i ustaničko razdoblje. Tri puta Dositej je mijenjao životno opredjeljenje, tvrdi Stojković. Prvi put bijegom iz manastira Hopovo (1760), zatim kada je počeo tiskati knjige (1783) i, napokon, odlaskom u ustaničku Srbiju (1806). U ispitivanju ovog krivudavog životnog puta neophodan je interdisciplinarni pristup, smatra Stojković. Budući da je o Dositeju napisano mnoštvo radova, Stojković je sebi u zadatak stavio da kritički preispita sve meritorne ocjene

Dositejeva rada, sistematizira ih i ispravi ili odbaci jednostrane i netočne ocjene, te da izloži »nastanak i razvitak Dositejevih filozofskih pogleda u istorijskim okvirima epohe prosvćenosti i sa stanovišta današnjega našega vremena« (2). Dao je popis najznačajnijih radova o Dositeju od 1815. do danas.

U prvoj glavi, pod naslovom »Dositej — hrišćanski mistik i sholastik« (3—19), Stojković je obradio najranije razdoblje Dositejeva života. U manastiru Hopovo, kamo je došao kao osamnaestogodišnjak, 1757. godine, Dositej se počeo formirati u duhu kršćanske skolastike. Njegova želja za posvećivanjem postupno, pod utjecajem novog načina života koji prodire i u manastir — radi se o racionalističkim i svjetovnim utjecajima — nestala je i Dositej se otrijeznio od vjerskog zanosa. Stojković je iskoristio rezultate nekih istraživača o lektiri koju je Dositej u tri godine boravka u Hopovu čitao. Na osnovu toga zaključio je da je Dositej već tada čuo o zdravom razumu i o slobodnom mišljenju, zavolio Ezopove basne i počeo se okretati prosvjeti. Budući da mu je manastir postojao sve skućeniji, Dositej je u studenom 1760. otišao u Zagreb, gdje je jedno vrijeme učio latinski jezik, a zatim je prešao u Dalmaciju. Tamo je ostao do proljeća 1765. godine. Upoznao je narodni jezik i napisao svoje prvo djelo, »Jelicina Bukvica«, koje nije sačuvano.

U drugoj glavi, »Dositej u periodu vizantijske prosvćenosti« (20—34), Stojković govori o Dositejevu boravku u Dalmaciji, Smirni, na Krfu i Hiosu, u Carigradu i Albaniji, te opet u Dalmaciji. Ističe da je Dositej u školi Jeroteja Dendrina u Smirni (1766—68) »stekao potpuno i najviše pravoslavno teološko obrazovanje svog doba, a zatim svetovno književno-filozofsko obrazovanje« (22). Tu je naučio klasični i moderni grčki jezik i upoznao grčku književnost.

Stojković ističe da je za Dositejev razvoj osobito značajan bio njegov drugi boravak u Dalmaciji (1769—71), kada je postao narodni prosvjetitelj. Probudio je svoje poznavanje narodnog jezika, narodnih potreba i shvaćanja svijeta, života i morala. »Nikako ne gubeći iz vida ova svoja saznanja, Dositej će ih samo teorijski uobličiti na zapadnim izvorima, i preći na prosvjetiteljsku akciju višeg tipa«. (25) U toku drugog boravka u Dalmaciji Dositej je nastavio pisati. U počecima svog prosvjetiteljskog rada Dositej se morao suočavati s nezrelim društvenim uvjetima kod srpskog naroda za takvu djelatnost, smatra Stojković. Moralo je proći čitavo desetljeće da se Dositej »u povoljnim društvenim uslovima Zapada definitivno i bezrezervno odluči i krene u veliku bitku za narodnu pravdu i preporod« (32). Stojković je analizirao helenske i latinske izvore Dositejeve misli.

U trećoj glavi, »Dositej na izvorima evropske prosvćenosti XVIII ve-ka« (35—96), Stojković govori o Dositejevu »stranstvovanju« i duhovnom formiranju u okvirima zapadne kulture. Prvo je opisao duhovnu kulturu u Zapadnoj Evropi druge polovice 18. stoljeća (racionalizam u filozofiji, sentimentalizam u književnosti).

Dositejev dolazak u Beč 1771. bio je početak njegova razvoja u okviru srednjoevropskog prosvjetiteljstva. Taj grad bio je evropski, ali i srpski kulturni centar. Dositej se kretao u krugu bečkih pravoslavaca (Srba, Grka i Cincara). Stojković je istaknuo jednu zanimljivost: prvih šest godina boravka u Beču Dositej nije učio njemački jezik! Složio se s Vasom Stajićem koji smatra da je Dositej bio indiferentan prema njemačkoj kulturi jer je u njoj vidio kulturu tlačitelja Srba. Preokret u ovom Dositejevu držanju iza-

zvale su reforme Josipa II. U Beču je Dositej boravio, s prekidima, skoro trećinu svoga života.

Stojković je analizirao Dositejev boravak u Slovačkoj, u Modri (1776/77) i Požunu (1778/79), u Sremskim Karlovcima (1777/78) gdje se susreo s Orfe- linom i počeo koncipirati autobiografiju, te putovanja po brojnim zapadnim gradovima. U to vrijeme Dositej je već raskinuo s bizantskom kulturom, »i to ne samo simbolično, zamenjujući svoju dotadašnju zvaničnu religiju ot- krovenja religijom razuma i nauke« (51). U Haleu je 1782. počeo studirati na protestantskom sveučilištu, a slijedeće godine prešao je u Leipzig. Odlu- čio je početi prosvjetiteljsku akciju među Srbima i tiskati knjige. Na to su utjecale promijenjene okolnosti u Habsburškoj monarhiji, kao i »*istorijski zahtjev epohe*: stravična beda u kojoj se u poređenju s kulturnom Evro- pom nazalio maleni srpski narod pogotovu u užoj Srbiji, beda i ekonomsko- -socijalna i kulturna« (54). Stojković je dao ocjenu Dositejevih prosvjetitelj- skih djela: »Pismo Haralampiju« (1783), »Život i priključenija« (I. dio 1783, II. dio 1788), »Sovjeti zdravago razuma« (1784) i prijevoda spisa »Slovo po- učitelno g. Georgija Joakima Colikofera« (1784).

Godine 1784. Dositej je boravio tri tjedna u Parizu i šest mjeseci u Londonu. U njegovu djelu otad do kraja života presudni će biti engleski ut- jecaji, ističe Stojković. U časopisima koje su početkom 18. stoljeća izdava- li J. Adison i R. Still Dositej je napokon bio pronašao »godinama tražene prave literature neophodne njegovom narodu«, tvrdi Stojković. Značajan utjecaj na Dositeja imali su i tekstovi iz Johnsonovih časopisa iz sredine 18. stoljeća. Stojković tvrdi da je Dositej postao prvi moderni srpski anglofil koji »u toku celog daljeg života razvija neku vrstu kulta prema engleskom umu i kulturi« (69).

Godine 1785—87. Dositej je proveo u Beču, a zatim je pola godine bo- ravio u Sklovu kod generala Zorića, ljubimca carice Katarine II. Vjero- jatno je doživio razočarenje jer Zorić nije ispunio obećanje da će osnovati tiskaru za srpske knjige.

Stojković je opširno analizirao »Basne« (1788) i »Sobranije raznih na- ravnoučiteljih većer v polzu i uveselenije« (1793). U vrijeme nastanka tih djela Dositejeve knjige neki čak spaljuju zbog straha od reakcije nakon po- vlašćenja i smrti Josipa II. Sâm Dositej gubi borbenost, ne osjeća se osob- no sigurnim, ali postaje glavni ideolog svjetovne srpske inteligencije s kraja 18. stoljeća. Raste i njegova književna slava. »I pored premora od privatnih časova i svih drugih nevolja, on nije klonuo duhom niti odustaje od dalje horbe za sprovođenje svog programa« (80).

Poslije ovog najdužeg boravka u Beču (1789—1802) Dositej se odazvao pozivu srpskih trgovaca iz Trsta da dođe u njihov grad. Ostao je u njemu četiri godine i okupio oko sebe jedan kulturni krug: Vićentija Rakića, Pav- la Solarića i dr. Izdao je »Etiku ili filosofiju naravnoučitelnu po sistemu g. profesora Soavi« (1803) i napisao drugi dio »Sobranija« (rukopis je, pod na- slovom »Mezimac«, izdao 1818. Pavle Solarić). Stojković je analizirao ova dva djela.

U četvrtoj glavi, »Ustanički period Dositejevog života i rada« (97—109), Stojković govori o posljednjim godinama života velikog srpskog prosvjeti- telja. On smatra da je to razdoblje bilo »prava i prirodna kruna Dositeje- vog života i rada«. Dositej je iz Trsta otputovao u lipnju 1806, ali se naj- prije zadržao u Vojvodini i otišao u Bukurešt gdje je obavio neke diplo- matske poslove za ustaničku vladu. Bio je jedan od rijetkih srpskih inte-

lektualaca koji su došli među ustanike. Prve tri godine nije imao nikakvog službenog zvanja, ali je rukovodio školama i vanjskim poslovima i obavljao mnoge odgovorne poslove, »tako da ništa važnije nije bez njega preduzimano«. Međutim, konkretni Dositejev prosvjetiteljski program sveden je samo na dvije točke: organiziranje školstva i osnivanje tiskare, tvrdi Stojković. Ubrzo nakon što je postao prvi srpski »popečitelj prosvještenija« (siječanj 1811) Dositej je preminuo (10. travnja 1811). Njegova je biblioteka 1813. propala, a s njom i testament i drugi neobjavljeni spisi.

U petoj glavi, »Rezultati geneze Dositejevih filozofskih pogleda: Dositej — tipični prosvjetitelj XVIII veka ali čvrsto utemeljen u svome narodu« (112—120), Stojković je dao svoju ocjenu Dositejeva života i rada. Prema njemu, Dositej je »raspolagao retkom ličnom hrabrošću da govori i radi samo ono što misli i oseća«, bio je »više receptivna nego kreativna priroda«, imao je snažnu volju i životnu energiju. Njegov je karakter bio izuzetan, tvrdi Stojković. Dositej je bio pravi kozmopolit, ali istovremeno i vatreni rodoljub. Govorio je ili poznavao 12 jezika. U svojoj je djelatnosti spojio »tri bitne komponente našeg kulturnog habitusa — pozitivnu, još živu narodnu tradiciju, još životvorne elemente nasleđa Istoka i savremene tekovine Zapada« (115). Stojković smatra da Dositej nije ni stručan sistematski filozof, ni naučnik, ni književnik, nego prvenstveno učitelj i prosvjetitelj. Njegov intelektualni i moralni primjer presudno je utjecao na dalje duhovno formiranje srpskog naroda.

Damir Agičić

DIMITRIJE DIMO V U J O V I Ć: PODGORIČKA SKUPŠTINA 1918.
Zagreb 1989, 287.

Jedan od najistaknutijih crnogorskih znanstvenika i osnivača Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, historičar Dimitrije Vujović, već više od trideset godina proučava problematiku ujedinjenja Crne Gore i Srbije. Dio rezultata svoga rada Vujović je predočio u knjizi o Podgoričkoj skupštini. Knjiga se sastoji od dva dijela: znanstvene rasprave o Skupštini i originalnog teksta bilježaka koje su na njoj bile vođene. Vujović je naglasio da ga je upravo mogućnost objavljivanja tih bilježaka potakla da pripremi posebnu knjigu o Podgoričkoj skupštini. Pored toga, i drugi su razlozi utjecali na pojavu ove knjige, prvenstveno Vujovićeva želja da se suprotstavi navali kvazinaučnih i dnevnopolitičkih tvrdnji o ujedinjenju Crne Gore i Srbije.

Prvi dio knjige, Vujovićeva rasprava, sastoji se od četiri glave. Nakon *Predgovora* i kratkog *Uvoda* slijedi prva glava, *Pripreme* (11—75). Vujović govori o prijedlozima za ujedinjenje Crne Gore i Srbije koji su se javljali tokom prvog svjetskog rata. Osnovu planova koji su nastajali poslije proba solunskog fronta činio je prijedlog da pristaše ujedinjenja među Crnogorcima zajedno sa srpskom ojskom uđu u Crnu Goru i uspostave svoju vlast i proglase ujedinjenje. U skladu s tim prijedlogom formiran je odred za operacije u Crnoj Gori. U domovinu je upućen i Janko Spasojević, član Glavnog crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje, i predstavnik srpske vlade Svetozar Tomić. Oni su pristupili organizaciji jedne skupštine koja bi trebala proglasi i ujedinjenje. Raspisana su Pravila za biranje narodnih poslanika. Njihov original nije bio ada pronađen, ali su više puta objavljiva-

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 23

ZAGREB

1990.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.